

*Городецька І. А.,**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та методики викладання
історико-правознавчих дисциплін**Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*

ДО РОЗУМІННЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ТВАРИННИЙ СВІТ»

Анотація. У статті на основі аналізу законодавства і наукових підходів щодо розуміння змісту поняття «тваринний світ», а також використання системного підходу визначено поняття «тваринний світ» і з'ясовано основні системні аспекти, що розкривають його зміст.

Ключові слова: тваринний світ, дикі тварини, тварини, ознаки, система.

Постановка проблеми. Вирішення проблем, пов'язаних з охороною, використанням і відтворенням тваринного світу, є одним з важливих завдань як для нашої держави, так і всього людства в цілому. Адже тваринний світ – важливий компонент оточуючого нас природного середовища, від стану якого залежить усе суще на землі. У фауністичному законодавстві на сьогодні визначення поняття «тваринний світ» не існує, а в наукових дослідженнях, присвячених правовому регулюванню суспільних відносин у сфері охорони, використання і відтворення тваринного світу, склалися різні точки зору щодо розглядуваного поняття. Таким чином, постає необхідність у пошуку нових підходів до коректування, уточнення, розуміння і визначення поняття «тваринний світ».

Основою для написання статті стали наукові праці відомих українських і російських вчених, публікації яких пов'язані з дослідженням тих чи інших проблем правового регулювання тваринного світу. Серед них: Л. О. Белих, М. Н. Веденін, Р. Х. Гізатуллин, Т. В. Григор'єва, В. І. Книш, О. С. Колбасов, Л. Д. Нечипорук, П. В. Тихий, В. В. Шеховцов, А. М. Щеклодкін, О. М. Шуміло та інші.

Мета статті. На основі аналізу законодавства і наукових підходів щодо розуміння поняття «тваринний світ» запропонувати власне визначення останнього і з'ясувати основні системні аспекти, що розкривають його зміст.

Виклад основного матеріалу дослідження. На законодавчому рівні в Україні визначення тваринного світу відсутнє. Разом із тим Закон України «Про захист тварин від жорстокого поводження» наводить наступне визначення термінів:

– тварини – біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дикі, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові;

– дикі тварини – тварини, природним середовищем існування яких є дика природа, у тому числі ті, які перебувають у неволі чи напіввольних умовах;

– домашні тварини – собаки, коти та інші тварини, що протягом тривалого історичного періоду традиційно утримуються і розводяться людиною, а також тварини видів чи порід, штучно виведених людиною для задоволення естетичних потреб і потреб у спілкуванні, що, як правило, не мають життєздатних диких популяцій, які складаються з особин з аналогічними морфологічними ознаками та існують тривалий час в їх природному ареалі;

– сільськогосподарські тварини – тварини, що утримуються та розводяться людиною для отримання продуктів і сировини тваринного походження;

– безпритульні тварини – домашні тварини, що залишилися без догляду людини або утворили напіввольні угруповання, здатні розмножуватися поза контролем людини;

– експериментальна тварина – тварина, що використовується для проведення наукових дослідів, експериментів [1].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про тваринний світ» відносять до тваринного світу об'єкти якого перебувають у стані природної волі, у напіввольних умовах чи в неволі, на суші, у воді, ґрунті та повітрі, постійно чи тимчасово населяють територію України або належать до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, регулюються Конституцією України, цим Законом, законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про мисливське господарство та полювання» та іншими нормативно-правовими актами [2].

Загальний перелік об'єктів тваринного світу в національному законодавстві закріплений в ст. 3 Закону України «Про тваринний світ». Проте зазначена стаття не містить визначення категорії «об'єкт тваринного світу», а наводить лише їх перелік. Так, до об'єктів тваринного світу належать:

– дикі тварини – хордові, у тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молоски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються в напіввольних умовах чи в неволі;

– частини диких тварин (роги, шкіра тощо);

– продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо). Крім того, у ч. 2 ст. 3 вказаного закону зазначено, що нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції, підлягають охороні [2].

Таким чином, у Законі України «Про тваринний світ» закріплено загальний перелік об'єктів тваринного світу (який деталізується в інших нормативно-правових актах), перелік об'єктів, які підлягають охороні поряд з об'єктами тваринного світу, і ознаки останніх, а саме: приналежність їх до дикої фауни; перебування диких тварин у стані природної волі (природним середовищем існування яких є дика природа) або утримання їх у напіввольних умовах чи в неволі; постійне чи тимчасове перебування на території України або приналежність до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Разом з тим, у наукових працях щодо розуміння змісту поняття «тваринний світ» склалися дві відмінні точки зору.

Зокрема, сьогодні в юридичній науковій та навчальній літературі домінуючою є позиція, яка в загальному зводиться до ототожнення об'єктів тваринного світу в першу чергу з поняттям «дика тварина». У більшості дисертаційних робіт, присвячених тим чи іншим проблемам правового регулювання тваринного світу, зокре-

ма таких авторів, як Л. О. Бєлих, Р. Х. Гізагуллін, Т. В. Григор'єва, В. І. Книш, Л. Д. Нечипорук, П. В. Тихий, В. В. Шеховцов, А. М. Щєколодкін, акцентується увага на ознаках, що дозволяють відносити тварин до об'єктів тваринного світу. Для більш повного розуміння поглядів вчених щодо останніх, скористуємось запропонованою П. В. Тихим у своєму дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук системою поділу ознак на види (біологічні, середовищні, територіальні) [3, с. 16].

Розглядаючи біологічні ознаки, слід зазначити, що Закон України «Про тваринний світ» відносить до диких тварин хордових, у тому числі хребетних (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетних (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо) [2]. Але слід наголосити на тому, що перелічені біологічні ознаки характерні не лише для диких, а для всіх тварин взагалі, вони не вирішують проблеми віднесення тварин до об'єктів тваринного світу.

Вдаючись до поглибленого дослідження біологічних особливостей тварин, А. М. Щєколодкін приходиться до висновку, що об'єктами тваринного світу слід вважати будь-які багатоклітинні організми тваринного походження, починаючи зі стадії зиготи (заплідненої яйцеклітини) або незаплідненої яйцеклітини (у разі партеногенезу), консументи або редуценти (тобто м'ясоїдні і рослиноїдні тварини, паразити і сапрофаги, які живляться органічними рештками), що володіють нервовими клітинами і нервовою мережею (системою) і не відносяться до сільськогосподарських, одомашнених або домашніх тварин [4, с. 13]. Проте переважність такого визначення спеціальними біологічними термінами, на нашу думку, лише ускладнює юридичну індивідуалізацію об'єктів тваринного світу.

Аналізуючи норми фауністичного законодавства, П. В. Тихий виділяє дві біологічні ознаки, які вказують на певний внутрішній стан тварин – їх існування як живих істот та стан дикості. З приводу першої дослідник зазначає, що мертві тварини об'єктивно не можуть належати до об'єктів тваринного світу і, відповідно, до об'єктів відносин, які регулюються екологічним законодавством [3, с. 16–17]. Але ж Законом України «Про тваринний світ» до об'єктів тваринного світу крім диких тварин віднесено частини диких тварин і продукти їх життєдіяльності (ст. 3) або, наприклад, регулюються відносини щодо створення, поповнення, зберігання, використання, відчуження зоологічних колекцій (у вигляді колекцій опудал, препаратів, частин і залишків тварин) (ст. 46). З приводу другої – то дійсно, стан дикості можна віднести до суттєвої ознаки, оскільки вона, з точки зору і біології, і змісту ст. 2 Конвенції про біологічне різноманіття, є ідентифікаційним маркером розмежування тварин, на еволюцію яких впливає людина, і всіх інших тварин (тобто диких).

Середовищні ознаки визначають зовнішній стан тварин, тобто стан їх існування по відношенню до навколишнього природного середовища [3, с. 19]. Переважна більшість вчених вважає, що основна ознака, яка дозволяє відносити тварин до об'єктів тваринного світу – стан природної свободи, функціонування в складі екологічних систем природи [5, с. 15]. Тобто, окремо взятий об'єкт тваринного світу чи їх популяція існують тільки в якості невід'ємної функціонуючої частини єдиного природного механізму, де виконують свою біологічну роль і знаходяться в природній залежності від природи, а не людини [6, с. 18; 7, с. 23; 8, с. 28–29]. Багатьма теоретиками екологічного права акцентується увага саме на нерозривному зв'язку тварин з навколишнім природним середовищем, в іншому випадку вони перестають бути об'єктами екологічних відносин і при докладанні певної людської праці перетворюються на товарно-матеріальні цінності [5, с. 15; 9, с. 217].

Проте, стосовно тварин, які втратили такий зв'язок, а саме утримуються в напіввільних умовах чи в неволі і, водночас, від-

несені законом України до об'єктів тваринного світу, П. В. Тихий і Т. В. Григор'єва зазначають, що об'єкти дикої фауни можуть бути вилучені з природного середовища в живому стані, і доки цей (живий) стан не буде змінено, тварини (в тому числі водні живі ресурси) здатні взаємодіяти з навколишнім середовищем, мати з ним певний зв'язок і, крім того, можуть бути повернуті у природне середовище [3, с. 20–21; 10, с. 21–22].

При вирішенні проблеми стосовно законодавчого збереження статусу дикої тварини (навіть у випадку її вилучення з навколишнього природного середовища) – з одного боку, і втрати такого статусу у випадку вилучення з нього (тварини стають товарно-матеріальними цінностями з іншим правовим режимом) – з іншого, В. В. Шеховцов доходить висновку, що єдиним логічним поясненням пролонгації статусу диких тварин і, як наслідок, регулювання їхнього статусу, а також відносин власності щодо них нормами спеціального фауністичного законодавства, на тварин, що вилучені зі стану природної волі та перебувають у неволі або напіввільних умовах, є можливість їх вільного або з мінімальними витратами повернення до нормальних умов існування в стані природної волі [11, с. 59–61].

Відповідно до такої середовищної характеристики (врахованої і законодавцем), як перебування диких тварин на суші, у воді, ґрунті та повітрі, ряд науковців виділяють таку ознаку, як відокремленість і самостійність, при цьому зазначаючи, що на певній стадії життєвого циклу тварини існують як органічно невід'ємні компоненти інших елементів природного середовища або інших живих організмів (паразитуючі організми, мікрофауна ґрунту і таке інше) і, відповідно, їх доцільно виключати з числа об'єктів тваринного світу, а питання про охорону та використання зазначених організмів слід відносити до правового регулювання тих природних компонентів, невід'ємною частиною яких вони є [3, с. 23; 8, с. 25–34; 12, с. 62]. У зв'язку з цим виникає багато спірних питань, як, наприклад, недоцільність визнання ембріонів в якості самостійних об'єктів тваринного світу [3, с. 23], з чим не можна погодитись, так як тварини на самих ранніх (аж до яйцеклітини) стадіях розвитку є об'єктами тваринного світу, і, відповідно, збір пташиних яєць, яєць плазунів або будь-яких інших об'єктів тваринного походження (ікри, яєць або лялечок комах, коконів і тому подібних), що є вмістилищем повноцінного тваринного організму на певній стадії його розвитку, є не що інше, як вилучення об'єктів тваринного світу із середовища перебування [4, с. 13].

Територіальна ознака впливає зі змісту ст. 1 Закону України «Про тваринний світ», зокрема це – постійне чи тимчасове перебування об'єктів тваринного світу на території України або приналежність до природних багатств її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони [2]. Таким чином, до тваринного світу відносяться ті тварини, які постійно перебувають у межах державного кордону України (лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [13]) або відносяться до мігруючих видів. Зокрема, Україна як держава приєдналася до Конвенції про збереження мігруючих видів диких тварин (відповідно із Законом України від 19.03.1999), згідно з якою «мігруючий вид» означає всю популяцію або географічно ізольовану частину популяції будь-якого виду диких тварин або будь-якого таксону цих тварин нижчого рангу, значна частина якої циклічно і передбачливо пересікає один або більше кордонів національної юрисдикції; «ареал» означає всю територію суші або акваторії, на якій мешкають тварини певного мігруючого виду, а також яку вони пересікають або над якою вони перелітають під час міграцій [14]. До тваринного світу відносяться також тварини, що належать до природних багатств її континентального шельфу (розмір континентального шельфу визначається відповідно до ст. 76 Конвенції з морського права 1982 р., ратифікованої Законом України

від 03.06.1999 [15]) та виключної (морської) економічної зони (морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать; ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України [16]). Порядок охорони, використання і відтворення об'єктів тваринного світу в межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України регулюється законами України і нормами міжнародного права.

Вище ми зазначали про існування двох відмінних точок зору щодо розуміння змісту поняття «тваринний світ», тому згідно другої – цим поняттям повинні охоплюватися усі тварини, а не лише дики.

Зокрема, піддаючи критиці визначення тваринного світу, що міститься в законодавстві і літературних джерелах, російський вчений М. Н. Веденін зазначає, що в науковому сенсі поняття «тваринний світ» повинно охоплювати всі різновиди тваринного світу, включаючи домашніх тварин, які в юридичній літературі нерідко виводяться за його межі та розглядаються лише як товарно-матеріальні цінності, об'єкти права власності й інших прав, і, як далі наголошує автор, не повинна відбуватися підміна одних понять іншими, як це відбулося в цьому випадку: одне, більш широке поняття (тваринний світ) було замінене іншим, більш вузьким – дика фауна [17, с. 40–41].

Абсолютно аналогічна точка зору висловлюється і в дисертаційному дослідженні Л. Д. Нечипорук «Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу» [8, с. 21–22, 33].

Висновки. Проте, на нашу думку, у поняття «тваринний світ» треба вкладати дещо інший зміст, аніж сукупність усіх різновидів тварин, як то диких, домашніх, сільськогосподарських і так далі. Для узагальненого позначення останніх існує поняття «тварини», яке міститься в Законі України «Про захист тварин від жорстокого поводження» і означає біологічні об'єкти, що відносяться до фауни: сільськогосподарські, домашні, дики, у тому числі домашня і дика птиця, хутрові, лабораторні, зоопаркові, циркові [1].

На наш погляд, використання системного підходу для розуміння поняття «тваринного світу» дозволяє розкрити останній як цілісну систему, що включає сукупність живих організмів усіх видів диких тварин (елементи системи), в якій кожен елемент системи знаходиться в складних причинних взаємозв'язках з іншими. Таке розуміння поняття «тваринного світу» базується на наступних аспектах:

– цілісність – самодостатність тваринного світу по відношенню до світу людини, що обумовлено здатністю до саморегуляції (відновлення основних властивостей після природних або антропогенних змін) завдяки сукупності складних і різноманітних причинних взаємозв'язків кожного елемента системи з усіма іншими;

– ієрархічність – наявність рівнів структурно-функціональної організації (організмовий, популяційно-видовий), при цьому тваринний світ як система є елементом системи більш високого рангу – екосистеми, водночас складається з елементів (живі організми усіх видів диких тварин) – підпорядкованих їй систем нижчого рангу;

– взаємозалежність системи і середовища – нерозривна єдність тваринного світу з навколишнім природним середовищем, у процесі взаємодії з яким тваринний світ функціонує, формує свої властивості і проявляє свою цілісність.

Література:

1. Про захист тварин від жорстокого поводження : Верховна Рада України ; Закон від 21.02.2006 № 3447-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3447-15>.
2. Про тваринний світ : Верховна Рада України ; Закон від 13.12.2001 № 2894-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2894-14>.

3. Тихий П.В. Еколого-правове регулювання спеціального використання дикої фауни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право» / П.В. Тихий. – Х., 2000. – 165 с.
4. Щеклодкин А.Н. Правовые проблемы охраны и использования объектов животного и растительного мира на особо охраняемых природных территориях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право» / А.Н. Щеклодкин. – М., 2006. – 178 с.
5. Книш В.І. Адміністративно-правова охорона тваринного світу та роль міліції у її здійсненні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.І. Книш. – Х., 2007. – 187 с.
6. Гиззатуллин Р.Х. Правовая охрана животного мира законодательством Республики Башкортостан : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право» / Р.Х. Гиззатуллин. – Уфа, 1998. – 142 с.
7. Бельх Л.А. Административно-правовое регулирование охраны и использования животного мира в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.14 «Адміністративне право, фінансове право, інформаційне право» / Л.А. Бельх. – Екатеринбург, 2005. – 182 с.
8. Нечипорук Л.Д. Еколого-правове регулювання раціонального використання об'єктів тваринного світу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право» / Л.Д. Нечипорук. – К., 2009. – 198 с.
9. Екологічне право України. Особлива частина : [навч. посіб.] / О.М. Шуміло, В.А. Зуєв, І.В. Бригадир та ін. – К. : Центр учбової літератури, 2013. – 432 с.
10. Григор'єва Т.В. Правове регулювання використання й охорони водних живих ресурсів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право» / Т.В. Григор'єва. – Х., 2005. – 187 с.
11. Шеховцов В.В. Право приватної власності на об'єкти тваринного світу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право» / В.В. Шеховцов. – Х., 2009. – 204 с.
12. Колбасов О.С. Право собственности на животный мир / О.С. Колбасов // Развитие аграрно-правовых наук. – М. : Изд-во ИГиП АН СССР, 1980. – С. 56–70.
13. Про державний кордон України : Верховна Рада України ; Закон від 04.11.1991 № 1777-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>.
14. Конвенція про збереження мігруючих видів диких тварин : ООН; Міжнародний документ від 23.06.1979 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_136.
15. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права : ООН; Міжнародний документ від 10.12.1982 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_057/paao481#o481.
16. Про виключну (морську) економічну зону України : Верховна Рада України ; Закон від 16.05.1995 № 162/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/162/95-%D0%B2%D1%80>.
17. Веденін Н.Н. Животный мир : проблемы охраны и использования / Н.Н. Веденін // Журнал российского права. – М. : Норма ИНФРА-М, 2002. – № 12. – С. 40–47.

Городецкая И. А. К пониманию и определению понятия «животный мир»

Аннотация. В статье на основе анализа законодательства и научных подходов к пониманию содержания понятия «животный мир», а также использования системного подхода определено понятие «животный мир» и выяснены основные системные аспекты, раскрывающие его содержание.

Ключевые слова: животный мир, дикие животные, животные, признаки, система.

Horodetska I. To understanding and determination of concept «animal world»

Summary. In the article, on the basis of the analysis of legislation and scientific approaches to understanding the content of the term «animal world», and use a systematic approach defined the concept of «animal world» and clarified the basic system aspects that reveal its contents.

Key words: animal world, wild animals, animals, signs, system.